

SABINO ARANA: HIZKUNTZA ETA KULTURA

Bilbo, 2003-XI-21

*Txomin Peillen,
euskaltzain osoa*

Euskararen historian beti izan ditugu, gure hizkuntzaren eta kulturaren aurka mintzatu zitzaizkigunak, etsaiki. Etsaigoa horrek ordea bihurtze mota ezberdinak ekarri ditu; batzuetan euskara idatziak bere frogak egin nahian idatzea. Halaxe Larramendiren ondotik orduko espainol kritikalariei erantzuteko liburuak idatzi ziren, halaber 1974.an Juan Karlos erregeordeak esan zuenen euskara ez zela jakintzarako gai *Elhuyar* aldizkariarekin erantzun genion, *gaitasunaren froga*. Beste erantzun bat izan da apologisten ondotik, gure hizkuntza *mordoiloa*, nahasia zelarik hitzen asmatzea eta hori bera egin zuen Larramendik bere hiztegi *garbizalea* Sabinok baino lehen.

Sabino Aranaren garaian zio asko zeuden euskararen duintasunaren alde jartzeko. Lehenik berriki Unamuno eta besteek, berek menderatzen ez zutelako, esan ziguten euskara ez zela kulturarako gai, hizkuntza murrizta zela eta «hitz abstrakturik eta orokorrik» ez zeukala. Ez ziren osoki okerrean hori idaztean hiztegi hori gaurkotasunerako laburregi zelako, baina Sabinok Larramendik bezala hitzak asmatuz nahi izan zuen euskarak hitzen sortzeko gaitasuna zuela erakutsi eta *euzkera* aberastu.

Sabino Bizkaiako giroan bizi zen: Ezkerraldeko fabriketan erdaldunak trumilka sartzen ziren eta Bizkaiko kaletarrek euskara pidjintua zerabilten, Sabinok euskararen idaztea, eta «euzkera ona» hiztegi garbi batekin idaztea bultzatu nahi izan zuen. Euskara hobearen egiteko Iparraldeko idazleen tradizioan eta Hegoaldeko batzuen idazkietan hitzak aurkituko zituen, baina idazki horik ez ziren inon erosgai eta sarritan jadanik euskararen errotu hitzak ez eza gutuz bere izparriak eskaini zituen.

Hizkuntzaren aldetik hasieran eragina izan zuen, Bizkaian, batik bat prentsan eta lehen eskola liburuetan, baina Sabinoren *euzkerak* beste idazle asko zertxobait kutsatu zituen: Lauaxeta eta Lizardi, Iparraldean oso gutxi, Mirandek izan ezik.

Azkuek, ordea, gaztaroan «aranismo» askoren asmatzailea izan ondoren, beste bide bat hartu zuen, gure hizkuntzaren aberastasunak eskainiz, jakiteko

ez ote zen euskaraz, jadanik adigai askorentzat hitzik eta Sabinorengandik urrundu.

Gerrate aurreko idazleen artean Azkueren gipuzkera osotuak arrakasta gehiago izan zuen: bide horretarik ibiliko dira jesuita eskoletan formatu, Nikolas Ormaetxea «Orixe», Jokin Zaitegi, Andima Ibinagabeitia eta euskalki kutsuaren Irisarri fraidea, Salvatore Mitxelena eta hasierako Joan Mari Lekuona, Jon San Martin, Martin Ugalde eta Luis Villasante bera eta beste.

Ibinagabeitia Parisen ezagutu nuen. Jon Mirande eta hirurok gipuzkera osotuan idazten genuen. Jon Mirandek hasieran Sabinoren hizkuntzaren kutsu zerbaite eduki zuen gero lapurtar klasikoaren bidez euskara baturantz iritxi. Sekulan ez nuen garbizale trinko idatz bide hori jarraitu nahi izan eta horretaz bi lagunekin eztabaidak izan nituen.

Gero, Andima Ibinagabeitiak Parisen joera berria izan zuen, nahiz gipuzkera osotuan idatzi, euskal liburu zahar eta berrietarik sustraitu hitzen biltzen zebilen, biltzen eta eskaintzen. Honela *Euzko-Gogoan* sabinista amorratu bakan batzuek izparrizaleek jarraitu bazuten hala nola Jemeindar Zeferin, gehienek gipuzkera osotuan, aldiz *Eganen* K. Mitxelenaren zuzendaritzapean eta haren eredia jarraikiz pixkanaka gipuzkera osotua, benetan beste euskalkiez osatzen hasi zen. Mirande eta biok gure gipuzkera osotuan «h» -ak sartzen hasi ginen.

Sabindiar euskara horri bihurtzeko joan den mendeko hirurogeita hamarren urteetan idazle berriek, sabinismoak baztertu nahiz, euskaniolera jo zuten. Ustez eta Sabinok asmatu zituen hitz batzuen baztertzen hasi, hala nola idatzi izkribatu erabiliz guk generabilan jakintza hitzaren orde, zientzia espainolkeria. Ulergarriago izateko, omen? Hilabeteak gaztelaniaz esateko moda jarri zen, alegia euskaraz hitz gehiegi zeudela, nahasgarriak zirela. Gogoratzen naiz Iñaki Teodoro gipuzkoarraren semearekin eduki hizketa:

«Hark: zer egiten dezu uda onetan?

Nik: Uztaila eta Agorrila Zuberoan

Hark: Zer dira orik?

Nik: frantsesez Juillet- Août

Hark: garbizalea zera; guk Julioa eta Agustua esaten degu.»

Sabinok besterik ezean eskaini, beharrik gabeko hitz asko, galdu dira zorionez, *gabeukatz*, *urrutizkina*, *txadona* eta *lutelesti* gaizki formatuak eta ulergaitzak zirelako, baina beste asko salbatu: *aberri*, *abertzale*, *abertzaletasun*, *abesti*, *abeslari*, *abesbatza*, *arkatz*, *ertzantza*, *espetze*, *ikastola*, *jaurlaritza* eta beste. Gutxiago erabiliak: *enda*, *Gotzon*, *gotzain*, eta beste. Hitz zaharkitu batzuk berpiztu zituen: *agintari*, *idatzi*, baita zubererazko *ahul*, *zinegotzi*. Bali-teke euskal argote bat egitekotan sabinismoez baliatzea. *Igela* aldizkarian geuk

behintzat umorezko hibridak eskaini genituen: *urrutifonua, *txasanta, *ludi-grafia edo *telehizkina, *casadona eta *geolestia.

Sabinoren euskarak arrakasta gehienik izan zuen espainol izenen itzultzean. Andreentzat oraindik bizirik dira: *Agurtzane, Edurne, Ikerne, Jaione, Jassone, Karmele, Sorne*; baita gizonezkoen artean: *Gotzon, Kepa, Koldo*.

Sabinok behintzat azpimarratu zuen Iparraldeko abertzale buru batzuek eta Hegoaldekoek ere onartu ez dutena, euskara da euskotarren hizkuntza, beti erdaldun motz gelditzen zazikigunean eta zer egin behar dugun agindu nahi digutenak. Sabino beraren eragina hizkuntzan ezpada hain handia izan, gure kultura hurbil lokartua esnatu zuen.

Sabino Arana eta kultura

Haren garaian noski euskara hobeki egiten zutenak euskaldun elebarkardunak ziren eta baserritarrak, horregatik nekazarien hizkuntza gehiegi sakondu gabe, euren bizimoduak goستن hasi zen. Sabinok ezpadu baserri munduaz idatzi eta gutxiago euskaraz, haren jarraitzaileen bidez eta aspaldian Mogelek *Peru Abarkarekin* erakutsi kostunbrismoaren eruditik, Donostian abiatu zen kaletar eskolatik urrunduz, baserritar hotsezko kultura eskaini zitzairen euskaldunei.

Agian kaletarrei exotikoak zitezkeen baserritar zintzo, kristau, on, langille, euskaldun huts horiek. Ikuspegi manikeo batetik kaletarrak, hiritarrak eta erdaldunak, gaiztoak, ustelak, ateok dira, indianoak, Ameriketara egon euskaldunak txarrenak. Gerrate zibilaren bezperan, ordea, gauzak aldatu ziren gizartezale katolikotasuna edo katolizismo soziala abiatu, erdaldunen ganako aihera galdu. Halatan ere gaurko progrek Sabino literatura antzutzailer bezala ikusten duten arren, jakin behar da, hogeigarren mendeko urte haietan, erakusten diguten gizartea benetan kontserbadorea zela, eta eurek idatzitakoa, nahiz erromantiko usaina eduki, erdi errealista dela.

Halere gerrate zibilako eskarmentuetan Sabinista askok baserria zer zen jakin zuten hain zuzen *Ekaitzpean* (1) bezalako eleberrian, traidorea euskaldun hutsa da eta Euskadirentzat hiltzen dena ezker aldeko erdalduna; bestalde abertzale zauritua baserri batean izkutatzen denean, konturatzen da etxalde horretako jendeek ez dakitela abertzaletasuna zer den. Karlista geratu direla. Eta gerrate horren gorabeherak ez dituztela ondo ulertzen.

Bestalde Europari ireki ziren olerkariak hala nola Lauaxeta eta Lizardi sasi erromantizismo batetik sinbolismora igaroaz eta izadiak ikuspegi sentikor berria emanez.

(1) José Eizagirrek, Argentinan, EKIN argitaletxean, 1948.ean argitaratua.

Mikel Zarate (*Haurgintza minetan*), Enaut Etxamendi (*Gilentegiko Gilen*), edo Joan Mari Irigoien (*Babilonia*) itxoin egin behar da benetako base-riren kezka ezagutzeko. Bestalde euskaldunok mutur batetik bestera ibili ohi garelako baserriaz ahaztu ginen, azken nekazarien bizitzaz ez da jende asko arduratzen, nahiz munduan oraindik % 75.a nekazari izan, gure herrian ehuneko 7. tik behera jaitsi garelako, baina gogoratu behar zaigu gure hizkuntza-zen oinarriak, zibilizazio guztietan bezala, artzainek, nekazariak, itsasgizonek eta esku langileek eraiki zituztela.

Kaletar kultura bat sortu zen, eta ahalik eta popularenik izateko euskainolez idazten hasi; literatura eta pentsamendu horrek hiria goresten zuen, miresten zuen; industriaren harrokeria herriaz jabetu zen. Idazle batek joan den mendeko 70. urtetako euskararen modernotasuna erakusteko idatzi zuen euskararen gaurkotasuna ageri dela kaletarrek ez baitute haritza eta pagoa bereizten: denak arbolak direla. Zer ba? Unamunori arrazoin eman beharrez. Horrelako gauzak ingeles bati edo aleman bati esan baginetzaio sekulako barreak egingo lituzke, haien zat naturaren ezagutza kulturaren oinarri bat delako. Giro ezjakin eta ezezkor horiek jadanik gairatuak dira, ez jakitea ez da gehiago kalitate ez eta aurretik aipatu idazlearentzat.

Uste dut, kritikoki bada ere, Sabino Arana eta haren ondokoen idazkiak (berrogei eleberri) gazteek ezagutu behar lituzkela, desagertzera doan gizarte baten ispilu direlako. Zorionez berriz jatorrizko hizkuntzan ematen zaizkigu, klasikoetan agertu ez zirenak, honela gazteek jakingo dute –kaletar erdaldundu intelektual batzuk edo sindikalistak bazter utzita– zer zen, euskaldunen Euskal Herri gehiena kontserbadore zelarik, pentsamoldea eta oraindikan gehien bat baserritar zen gizarte baten egoera. Denbora berean ikusiko dute idazle guztien joera kostunbrista bazen, hizkuntzan ez zutela denek Sabino Arana jarraitu. Jarraitu dutenek badute erru apur bat hogeita hamar urteez euskal literatura konformista egin bada, hoben handiagoa dute ezkerreko idazleek ez baitzioten euskarari eskerrik ez eta begirune txikiak.

Sabino Aranaren saioak eta ekarpena hizkuntzari eta kulturari ez da osoki ezezkorra eta bera izan ez balitz ez dakit euskara oraingo mailan legokeenez ere.